

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.177.28>

Data przesłania artykułu: 31.12.2021

Data akceptacji artykułu: 15.02.2022

SOFIJA FILIPOV

Uniwersytet w Belgradzie, Serbia

(University of Belgrade, Serbia)

Епидемија бесмртности и писање романа у *Проналаску Атханатика* Владана Деснице

The Epidemic of Immortality and Novel-Writing in Vladan Desnica's *The Discovery of Athanatic*

Abstract

In Vladan Desnica's unfinished novel, *The Discovery of Athanatic*, "contagion" is presented in a very specific way. Unlike any epidemic that equates people through dangerous experiences, Desnica's unfinished novel erupts an "epidemic of immortality" that opens up the deepest inequality: inequality before death. Desnica's novel is not only one of the first dystopian novels in Serbian literature of the 20th century, but it is also a novel about writing a novel, which suppresses the very theme of immortality. Death appears on the horizon of writing and the question arises whether it is possible to write without death at all, which is of supreme importance for the poetics of high modernism. In specific borderline situations, the modernist subject turns to himself and searches for meaning and ultimate truth, which gives Desnica's unfinished novel, of which an important part has been included in his major novel, *The Springtimes of Ivan Galeb*, poetic significance. The "contagion" would not have the same literary relevance without it.

Keywords: Vladan Desnica, immortality, poetics of high modernism, metafiction, postmodernism

Эпидемия бессмертия и написание романа Владана Деснице в *Нахождении Атханатика*

Резюме

В неоконченном романе Владана Деснице *Нахождение Атханатика* „заражение” изображено весьма специфическим образом. В отличие от всякой эпидемии, уравнивающей людей перед опасностью, в неоконченном романе Деснице вспыхивает „эпидемия бес-

смертия”, которая открывает глубочайшее неравенство: неравенство перед лицом смерти. Если мы посмотрим на этот роман в контексте текущих событий в мире и пандемии, вызванной вирусом COVID-19, то роман Деснице ставит вопрос о равенстве перед лицом окончательной неизбежности. Произведение Деснице — не только один из первых романов-антиутопий в сербской литературе XX века, но и роман о написании романа, который подавляет саму тематизацию бессмертия. На писательском горизонте появляется смерть и возникает вопрос, возможно ли вообще писать без смерти, что имеет первостепенное значение для поэтики высокого модернизма (писать в пограничной ситуации: *Весны Ивана Галеба* и *Дервиш и смерть*). Перед лицом смерти модернистский субъект обращается к себе и ищет смысл и истину в последней инстанции, что придает неоконченному роману Деснице, важная часть которого вошла в *Весны Ивана Галеба*, поэтическую значимость. Заражение, каким бы ужасным или удивительным оно ни было, если речь идет о заражении бессмертием, без него не имело бы такого же литературного значения. Вот почему это произведение поэтично интерпретирует „эпидемию бессмертия” в прозе Владана Деснице.

Ключевые слова: Владан Десница, бессмертие, поэтика высокого модернизма, метафикциональность, постмодерн

Десничин недовршени роман *Проналазак Атханатика* први пут је код нас самостално штампан крајем 2019. године, у издању Прометеја. Дакле, излази, готово пророчки, непосредно пред избијање пандемије ковида 19 изазване коронавирусом. Овакве специфичне околности могу очигледније указати на актуелност Десничиног дела које је настајало пре више од седамдесет година. Слика друштва коју Владан Десница обликује у свом роману неодољиво подсећа на нашу свакодневицу и не више толико *нову* новонасталу ситуацију.

Но, за разлику од пандемије којој смо данас сведоци, метафорички названа епидемија у Десничином роману јесте последица проналаска лека против рака, болести која је готово изједначена са појмом смрти. Ипак, чини се да епидемија бесмртности не изазива мање проблема од било које друге заразе, на шта се алудира значајним детаљем са почетка романа – приповедачевим коментаром о киши:

Је ли могуће да је то увијек нова, нерабљена вода – та одакле би, толика! – или оне исте, већ једном употребљене количине, у затвореном кругу, кроз канале и изљеве отјечу у нека подземна сабиралишта, ту се на, брзу руку, филтрирају и регенерирају, пумпама опет тјерају горе, па одоздо опет точе, циједе, цуре... А ако је тако, тад збиља, изван неког непредвидивог квара на стројевима, нема избављења!... (Desnica, 2019, с. 5)

Укидајући смрт, Десница отвара проблем вечне регенерације и могућности, односно немогућности људског живота у случају непрекидног раста броја становништва. То доводи до нужности ограничења дистрибуције лека, као и проблема његове правилне расподеле, што доводи до укидања можда и једине извесне једнакости – једнакости пред смрћу. Тако настаје највећа „провалија” међу људима – подела на смртне и бесмртне, што отвара врата правој дистопијској слици света, у којој долазе до изражаја најгоре особине човека као појединца, али и целокупног друштва. Оваква слика

узрокована проналаском лека, дакле, технонаучном иновацијом, доводи у питање просветитељски идеал напретка, што Десничино дело из педесетих година доводи у додир и са Лиотаровом концепцијом уништења пројекта модерне под привидом њеног остварења¹.

Па ипак, колико год у овом роману изостанак смрти имао значајне социолошко-филозофске консеквенце, важније ће бити оне поетичке, а нарочито ако се има у виду да је скица *Проналаска* унесена у роман *Прољећа Ивана Галеба*². Модернистичка тежња за иновацијом и превазилажењем свакодневног живота наилази на својеврстан парадокс, јер се управо укидањем смрти, онога што би било врхунско превазилажење, укида диференцијација, те све постаје подједнако важно или, тачније, неважно, што неутралише и саму основну тежњу модернизма. Стога је и важно како ће се у књижевности приказати бесмртност, а нарочито занимљиво решење Владана Деснице у коме је тематизација бесмртности потиснута тематизацијом писања романа о бесмртности, те је *Проналазак Атханатика* пре свега роман о роману, у коме је приповедање заправо расправа приповедача и Крезубог о књижевности и уметности, конкретније о писању фантастичног романа о леку против смрти, у чему се све више наговештава поетика једног доба које тек следи, као и позиција друге фикционалности, односно метафикционалности³, типичне за стваралаштво постмодерне. У Десничином роману се тако питање могућности постојања света без смрти имплицитно преноси на хоризонт писања, те смрт постаје поетички потентна, односно поставља се питање може ли се писати без смрти. Тако постављено питање постаје нарочито значајно у контексту поетике позног модернизма, а нарочито романа као што су Десничина *Прољећа* или *Дервиш и смрт* Меше Селимовића, али и Андрићева *Проклета авлија*, у којој смрт, иако није призвана већ самим насловом или поднасловом, ипак има

¹ „Међутим, победа капиталистичке технонауке над осталим кандидатима за крајњи циљ универзалне људске историје други је начин уништења пројекта модерне под привидом његовог реализовања” (Lyotard, 1995, с. 26).

² У немалом низу романа чији идеолошки хоризонт педесетих година није у сваком погледу без понеког социјалистичког предзнака, *Прољећа Ивана Галеба* представљају велики изузетак и отклон од једне уметнички бескорисне обавезности. *Прољећа* се у том простору слободе, задобијаном већ *Зимским љетовањем*, истичу својим изразитим индивидуализмом. Неоспорно је колико је овај роман, уз Андрићев роман из 1954. године, значајан за поновно успостављање и развој поетике модернизма, прекинут први пут Великим ратом, потом и Другим светским ратом, а након рата додатно успорен успостављањем новог друштвеног система, који је захтевао подређену улогу књижевности и њену утилитаризацију. Враћање модернистичкој идеологији књижевности може се ишчитати из иманентне поетике Десничиног романа.

³ „*Metafiction* is a term given to fictional writing which self-consciously and systematically draws attention to its status as an artefact in order to pose questions about the relationship between fiction and reality. In providing a critique of the fundamental structures of narrative fiction, they also explore the possible fictionality of the world outside the literary fiction text” (Waugh, 2001, с. 2).

изузетни поетички значај. Смрт је, гледано из поетичког угла, плодносна јер захтева да се о њој проговори: „Смрт је шкриња ништавила, наиме – онога што ни у ком погледу никад није пуко бивствовање, али што ипак пребива чак као тајна самог бића. Као шкриња ништавила, смрт склања у себе оно суштаствујуће у бићу” (Најдегер, 1982а, с. 120). Дакле, према Хајдегеру, само у додиру са екстремним, *граничним* ситуацијама, човек добија несвакидашња сазнања, суштинска сазнања. Та сазнања су сазнања субјекта о себи самом: „Поглед уперен у лице смрти, пред којом се очекује одговор потребан човековој чежњи за вечношћу, свест враћа самој себи” (Јерков, 1990, с. 252). Таква свест јесте основа сваког постојања које није засновано на пукој случајности рођења. Погледом упереним ка смрти субјект се враћа себи, и из рођене самосвести у њему настаје потреба за потврђивањем бивствовања: „Човек је онај који јесте управо у потврђивању властитог постојања” (Најдегер, 1982б, с. 132–133), а таква потврда се налази *управо* у песништву које *ставља истину у дело* (в. Хајдегер, 2000, с. 23). Из тога следи сва дубина сазнања да уметност приказује оно што је суштаствено у бићу⁴. Но самој уметности суштаствено је и то да управо јесте уметност, те она у том смислу имајући истину бића има и истину уметности као такве, једном речју, има саму себе и саму себе поставља као дело. У том самопостављању отвара се једна битна могућност која посебно долази до изражаја у неким граничним епохама историје књижевности. У високом модернизму ово својство уметности у књижевном обликовању и схватање тог својства доведени су на *мета* ниво, те се педесетих година у српском роману развија специфична врста интимистичко-исповедног приповедача који је уједно и главни јунак дела, уз велику радикализацију овог положаја и његово аутопоетичко самораскривање⁵. Његово трагање за истином о себи и свету, трагање за смислом, приказано је кроз писање, односно ново стварање. Рађање уметничког дела у самом литерарном делу недвосмислено одређује песништво, схваћено у ширем смислу, као врхунац људске делатности. Иако је потрага за апсолутним смислом унапред осујећена, она остаје врхунска

⁴ Упореди са Хајдегеровим текстом *Хелдерлин и суштина поезије*: „У својој суштини поезија је установљавање – што значи: чврсто утемељавање” (Најдегер, 1982б, с. 144).

⁵ Повезивање постике и субјекта, једна од најзначајнијих модернистичких тековина, започето је *Дневником о Чарнојевћу*, како истиче Предраг Петровић у својој студији о модернистичком роману: „Поетичко суочавање са интимом модерног јунака у романескном првенцу Милоша Црњанског произвело је тип интроспективног и самосвесног приповедача током којег јунак, разочарани војник Великог рата, преиспитује свој егзистенцијални и списатељски идентитет. То ће имати далекосежне последице на развој модернистичког романа током наредних деценија” (Петровић, 2021, с. 210). О поетичким трансформацијама приповедача и статусу приче у српском роману педесетих година писали смо, на примеру Андрићеве *Проклете авлије* и Десничиног романа *Прољећа Ивана Галеба*, у раду *Приповедачки субјекат и поетика високог модернизма: од Андрићеве Проклете авлије до Прољећа Ивана Галеба Владана Деснице* (Филипов, 2021, с. 267–276).

тежња модернизма. Пред непредстављивошћу апсолута модернистички субјект окреће се рефлексiji. У крајњој консеквенци, на шта га нагони упрво природа модернизма, почеће једнако судбински да преиспитује саму тежњу да изнутра промишља поетику модернизма. Модернистички смисао преласка на причу о причању види се већ у *Проклетој авлији*, где се налази и наговештај интимистичко-исповедног приповедача⁶. Три године касније, у *Прољећима Ивана Галеба*, приповедачаева субјективност и рефлексивност обухватиће читав роман. Иако се може рећи да исповест Ивана Галеба „из непосредне близине смрти, представља својеврсни његов егзистенцијални резиме” (Стојановић, 1982, с. 428), то није само резиме познатог животног искуства већ и једно ново *читање* тог живота и излазак ван граница искуства, па тако приповедач промишља поетику савременог романа⁷, а пред лицем смрти настаје једна нова уметност – *писање*⁸. Упркос томе што Галеб помиње своје писање, оно није експлицитно приказано, као у Селимовићевом роману *Дервиш и смрт*, па чак и када коментарише своје записе, и даље се остаје унутар Галебове рефлексije, а не у писаном тексту:

Искуство српског модернизма са краја педесетих година показало је могућности аутопоетичког истраживања приповедног текста. *Прољећа Ивана Галеба* су у идентитету приповедача и јунака установила границу унутрашњег монолога. Приповедање заточено унутар субјекта не допушта да приповедачаево поетичко разумевање књижевности непосредно утиче на фикционални свет. Приповедачака самосвест и поетички искази зато остају мимо света, одсечени од њега субјективношћу приповедача. (Jerkov, 1991, с. 81–82)

Излазак из приповедачаке субјективности наговештен је, ипак, на самом крају романа, где јунак најпре у лирским фрагментима лебди између живота и смрти, да би, сасвим неочекивано, на последњим страницама био приказан његов излазак из болнице. Главни јунак, заправо, могло би се то тако одредити и схватити, умире како би се родио ауторски приповедач који је помирен са собом и животом и који је прустовски овладао временом:

⁶ Они се могу препознати у лику младића крај прозора, који се сећа фра-Петрових прича, али их не може вербализовати без посреднишва свезнајуће приповедачаке инстанце, али и у лику Тамила, који пише о Џем-султану, док се истовремено поистовећује са њиме.

⁷ Готово сва Галебова промишљања о савременој литератури могу се сматрати аутопоетичким. Нека од најважнијих су о престанку *фабулирања* и о интелектуализацији литературе (Десница, 1990, с. 99). Литератури је потребно да „остане у кораку” са човечанством, да прими интелектуалне садржаје у себе, да се „церебрализује”: улазак есеја у овај роман само је један од начина на који Десница то чини. Лик интелектуалца који промишља књижевност у роману управо је оно што Галеб тражи. Метанаративна свест постаје толико доминантна да се границе бришу. Иван Галеб добија идентитет романа, а роман добија лик Галеба (в. Бошковић, 2008, с. 147–154).

⁸ „Галеб је, дакле, двоструки умјетник, музичар и писац, са свијешћу о форми коју ствара. Зато се он изјашњава и о питањима поетике, па су неки његови поетички ставови подударни са основним поетичким начелима романа *Прољећа Ивана Галеба*, те се структуром романа потврђују и као Десничини аутопоетички ставови” (Делић, 2006, с. 94).

Чини ми се велика благодат што је из свега тога скупа нестало вријеме. Јер вријеме као да је оно што догађајима нашег живота подаје њихову тежину и њихову болност. Кад је из њих извучена нит времена на коју су нанизани, они леже пред нашим очима, шаролики и равноправни, попут расутих ђинђува. (Десница, 1990, с. 337)

Наговештени текст који се појављује на крају *Прољећа Ивана Галеба*, а који у себи садржи све расуте ђинђуве једног субјекта, односно романа, најављује поетику до које ће доћи нова генерација писаца, чију поетику Петар Пијановић описује на следећи начин:

Повећан степен приповедачке самосвести, проза као поетика, писање као читање и полемика са делима претходника, текст као прича и аутопоетички коментар, односно нов однос преко тзв. стварности и нови поступци њеног књижевног уобличавања, чине заједнички именитељ тројице писаца [Киш, Пекић, Ковач]. (Пијановић, 2005, с. 13)⁹

Како бесмртност укида граничне ситуације, па самим тим и суштинска сазнања, која су конститутивна за субјект, *Проналазак Атханатика* је у том контексту значајно поетичко упориште у Галебовим „играма прољећа и смрти”, како гласи поднаслов познатог романа из 1957. године, јер указује на смртност као на суштински људску ствар¹⁰, без које нема егзистенције у правом смислу те речи, па самим тим нема ни књижевности. Отуда се, поред бројних проблема које би бесмртност изазвала, питање (не)могућности писања имплицитно поставља као кључно, те се долази и до проблема недокршености или чак *недокршености* овог романа, за шта се не може рећи да је усамљена појава у овом преломном тренутку историјске поетике. Зар се одустајањем параноидног причала од бесмртности у његовом фантастичном роману не одустаје и од модернистичке тежње за немогућим? Али управо то одустајање омогућује настанак метафикционалног романа, дакле, не тек фантастичног или дистопијског већ самог романа *Проналазак Атханатика*. У том смислу можда ипак треба размислити о једној *парадоксалној завршености* овог дела. У моменту одустајања од бесмртности остварује се велика *трагичка визија живота*¹¹, која одговара и високомодернистичкој

⁹ Иако није намерно да наведене речи алудирају на Десницу, јасно је колико оне заправо описују његову прозу, што показује да се он заиста може сматрати једним од најзначајнијих претеча постмодерне прозе у српској књижевности, на шта је указао и Александар Јерков када га је уврстио, уз Андрића и Црњанског, у своју *Антологију српске прозе постмодерног доба* (в. Десница, 1992, с. 70–77).

¹⁰ „Само човек умире” речи су Мартина Хајдегера (Haideger, 1982a, с. 120) које указују на то колико је човек одређен својом смртношћу.

¹¹ „Гдје је тај Прометеј који се разборито помирио са Зеусом, та Орестија у којој је повратник с ратишта нашао код куће све у најбољем реду, тај Едип који није себи ишчупао ноктима очи и одлутао свијетом? И на што би се срзоа Едип кад би одмахнуо руком „све су то булажђења једног исхлупљелог пастира и једног манијачког попа”, Креонт кад би рекао „нека јој буде! Нека га покопа, ако већ толико држи до формалности!”, Антигона кад би се сретно вјенчала са својим Хемоном да одгаја дјецу у поштовању државних закона? Покажите ми тог Отела који трагички не насједа, тог Леара у кога се отимљу љубазне кћерке, тог Хамлета који се без колебања одлучује за »бити«! Доведите ми ту Офелију која не скаче

поетици *Прољећа*, али она је иронијски осенчена фигуром *параноидног причала, крезубог вјетрогоње*, који ову визију исказује, што полако уводи постмодерну иронију на место модернистичке метафизике (в. Насан, 1983, с. 455–458). Стога, иако Десничин *Проналазак Атханатика* кореспондира са целином романа *Прољећа Ивана Галеба* и продубљује његово модернистичко преиспитивање односа смрти и приповедача, односно самог статуса приче, као посебно дело овај роман има нарочиту поетичку вредност, којом се Десница, можда, још значајније приближава постмодерним ствараоцима¹².

Проза Владана Деснице, како то истиче Александар Јерков у свом поговору новом издању *Проналаска*, „расправља о природи књижевности и саму ту расправу чини књижевношћу” (Јерков, 2019, с. 114). То је једна од важнијих карактеристика која Десничино дело чини претечом постмодерне прозе у српској књижевности, било да се ради о изванредним *Прољећима Ивана Галеба*, у којима се долази до границе аутореклексивности и где се наговештава постојање самог текста романа у роману, или о *(не)довршеном* роману о роману *Проналаску Атханатика*. Дијалогска форма овог романа далеки је рефлекс сократовских дијалога у којима се трагало за врхунском *истином*, те се расправа о писању романа имплицитно поставља не само као суштинска тема овог дела већ и као сама *истина*. Писање романа замењује постојање романа као таквог, а на место модернистичког преиспитивања и радикализовања аутореклексивности све више долази метафикционалност¹³, која је карактеристична пре свега за постмодерно стваралаштво. Десничин *Проналазак* постаје *могућ* роман о *немогућем* роману

у поток, ту Дездемону која успијева доказати своју невиност, ту Ему која се не загрцава шаком арсена, ту Ану која се не баца под теретни воз! Који је тај велики дух, тај велики пјесник, а да није носилац једне своје трагичке визије живота?” (Десница, 2019, с. 80).

¹² Чини се да је у битним поетичким одликама Десници најближи Данило Киш. Имајући у виду како Женет у књижевни принцип претвара Борхесову есејистичку и приповедачку мисао откривену у читању Кафке да „сваки писац ствара своје претходнике” (Ворџес, 2008, с. 87; в. Женет, 1985, с. 47), као и Елиотово широко али и одлучујуће схватање традиције (в. Eliot, 1991, с. 469–475), рекли бисмо да са искуством постмодерне књижевности другачије читамо и тумачимо Кишов опус и његове речи о модернизму, и да уз овај преокрет и самог Киша можемо боље разумети Десницу. Начин на који су обојица бирали своје теме, само када постоји дубинска потреба да се о нечему проговори, један је од разлога да се усмери пажња ка њиховим повлашћеним темама: смрти и уметности, које су, заправо, чврсто повезане, док је у делима сама тематизација настанка књижевног дела пред лицем смрти деликатно доведена у везу са нарастањем приповедачке самосвести. Фигура приповедача, који је у исто време и главни јунак, али и уметник, највише долази до изражаја у најпознатијем Десничиним роману *Прољећа Ивана Галеба* и, премда није у сваком тренутку тако истакнута, везана је за *Породични циклус* Данила Киша. Највидљивија је у лику Андреаса у роману *Баишта, пепео*, на чијем крају се он, писањем песме, заиста потврђује као уметник и, ако се имају у виду бројни ауторекференцијални искази у делу, као сам аутор романа.

¹³ „Приповедање као расправа о приповедању, књижевности и уметности у којој се о поетици говори језиком критике, поетички искази преточени у приповедање поетике, постмодерну фикционалност чине – метафикцијом. Позиција друге фикције, метафикционал-

онога тренутка када се смрт враћа на хоризонт живота, али и самог писања. Одустајањем од бесмртности на самом крају овог дела испуњава се поетички предуслов за метафикционално приказивање дијалога о писању романа параноидног причала, те се отвара могућност поновног читања овог романа из једне нове перспективе, која актуализује парадоксалну (не)завршеност *Проналаска Атханатика*. Стога смрт и у роману *Проналазак Атханатика*, као и у *Прољећима Ивана Галеба*, има неприкосновени поетички значај, који се у *Прољећима* остварује као својеврсна гранична ситуација писања, док је *Атханатик* само привидно контрастиран оваквом поетичком статусу смрти. *Проналазак* метафикционално приказује расправу о писању романа који тематизује бесмртност, али се управо нужношћу укидања бесмртности¹⁴ уочава снажна веза између смрти и поетике високог модернизма. Стога је било значајно указати на оно што смо назвали „епидемијом бесмртности” у Десничиним роману, као и на њене поетичке консеквенце.

Литература

- Бошковић, Д. (2008). Идентитет роман: *Прољећа Ивана Галеба* Владана Деснице. *Књижевна историја*, 40 (134/135), с. 147–154 [Bošković, D. (2008). Identitet roman: *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice. *Književna istorija*, 40 (134/135), s. 147–154].
- Делић, Ј. (2006). Једанаест кључних ријечи разликовања (О изузетности Владана Деснице у свом времену). *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 54 (2), с. 89–97 [Delić, J. (2006). Jedanaest ključnih riječi razlikovanja (O izuzetnosti Vladana Desnice u svom vremenu). *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 54 (2), s. 89–97].
- Десница, В. (1990). *Прољећа Ивана Галеба*. Београд: Просвета [Desnica, V. (1990). *Proljeća Ivana Galeba*. Beograd: Prosveta].
- Десница, В. (1992). Делта. У: А. Јерков (ур.), *Антологија српске прозе постмодерног доба* (с. 70–77). Београд: СКЗ [Desnica, V. (1992). Delta. U: A. Jerkov (ur.), *Antologija srpske proze postmodernog doba* (s. 70–77). Beograd: SKZ].
- Женет, Ж. (1985). *Фигуре*. Београд: „Вук Караџић” [Ženet, Ž. (1985). *Figure*. Beograd: „Vuk Karadžić”].
- Јерков, А. (1990). Лексикографска парадигма: модел енциклопедијске прозе Данила Киша. *Књижевност*, 45 (89), с. 244–262 [Jerkov, A. (1990). Leksikografska paradigma: model enciklopedijske proze Danila Kiša. *Književnost*, 45 (89), s. 244–262].
- Јерков, А. (1992). Постмодерно доба српске прозе. У: А. Јерков (ур.), *Антологија српске прозе постмодерног доба* (с. 7–61). Београд: СКЗ [Jerkov, A. (1992). Postmodernog doba srpske proze. U: A. Jerkov (ur.), *Antologija srpske proze postmodernog doba* (s. 7–61). Beograd: SKZ].
- Петровић, П. (2021). Наследници Петра Рајића (Црњански – Селимовић – Киш). У: П. Петровић, *Хоризонти модернистичког романа* (с. 209–226). Београд: Чигоја штампа

ности, еквивалент позиције друге рефлексивне епистемологије, постмодерној прози ствара нове темеље у које нису уграђене апорије стварног искуства” (Јерков, 1992, с. 59).

¹⁴ „ВРАТИТЕ НАМ НАШ РАК! ВРАТИТЕ НАМ НАШУ СМРТ! Позивали су се на своје изворно, основно, неотуђиво право на њих као на своју рођену, људску ствар” (Desnica, 2019, с. 79).

- [Petrović, P. (2021). *Naslednici Petra Rajića* (Crnjanski – Selimović – Kiš). U: P. Petrović, *Horizonti modernističkog romana* (s. 209–226). Beograd: Čigoja štampa].
- Пијановић, П. (2005). *Проза Данила Киша*. Подгорица: Октоих [Pijanović, P. (2005). *Proza Danila Kiša*. Podgorica: Oktoih].
- Стојановић, Д. (1982). Јас живота и јас смрти. У: В. Десница, *Прољећа Ивана Галеба* (с. 425–450). Београд: Нолит [Stojanović, D. (1982). *Jas života i jas smrti*. U: V. Desnica, *Proljeća Ivana Galeba* (s. 425–450). Beograd: Nolit].
- Филипов, С. (2021). Приповедачки субјекат и поетика високог модернизма: од Андрићеве *Проклете авлије* до *Прољећа Ивана Галеба* Владана Деснице. *Наслеђе*, 18 (49), с. 267–276 [Filipov, S. (2021). *Prispevodački subjekat i poetika visokog modernizma: od Andrićeve Proklete avlije do Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice. *Nasleđe*, 18 (49), s. 267–276].
- Хајдегер, М. (2000). Извор уметничког дела. У: М. Хајдегер, *Шумски путеви*. Прев. Б. Зец (с. 7–59). Београд: Плато [Hajdeger, M. (2000). *Izvor umetničkog dela*. U: M. Hajdeger, *Šumski putevi*. Prev. B. Zec (s. 7–59). Beograd: Plato].
- Borhes, H. L. (2008). Kafka i njegove preteče. U: H. L. Borhes. *Nova istraživanja*. Prev. B. Bukvić Isailović (s. 85–87). Beograd: Paideia.
- Desnica, V. (2019). *Pronalazak Athanatika*. Novi Sad: Prometej.
- Eliot, T. S. (1991). Tradicija i individualni talenat. Prev. M. Mihajlović. U: P. Milosavljević (red.), *Teorijska misao o književnosti* (s. 469–475). Novi Sad: Svetovi.
- Hajdeger, M. (1982a). Stvar. U: M. Hajdeger. *Mišljenje i pevanje* (s. 104–128). Prev. B. Zec. Beograd: Nolit.
- Hajdeger, M. (1982b). Helderlin i suština poezije. U: M. Hajdeger. *Mišljenje i pevanje* (s. 129–148). Prev. B. Zec. Beograd: Nolit.
- Hasan, I. (1983). Pristup pojmu postmodernizma. Prev. Z. Ciana. *Polja*, 29 (297/298), s. 455–458.
- Jerkov, A. (1991). *Od modernizma do postmoderne: pripovedač i poetika, priča i smrt*. Priština – Gornji Milanovac: Jedinstvo – Dečje novine.
- Jerkov, A. (2019). Desničin roman budućnosti. U: V. Desnica. *Pronalazak Athanatika* (s. 83–115). Novi Sad: Prometej.
- Liotard, J. F. (1995). *Šta je postmoderna*. Prev. K. Jančin. Beograd: KIZ „Art press”.
- Waugh, P. (2001). *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. Preuzeto s: https://www.academia.edu/3626028/Metafiction_The_Theory_and_Practice_of_Self-Conscious_Fiction (pristup: 30.08.2021).